

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ПИЛИПЕНКО Ганна Миколаївна - науковий співробітник центру наукових досліджень економіко-правового факультету Донецького національного університету
УДК 343.98

Стаття посвячена дослідженню проблемних аспектів процесуальної регламентації та тактики отримання порівняльних зразків для експертного дослідження; описано особливості отримання окремих видів порівняльних зразків для експертного дослідження та способів, з допомогою яких отримують зразки (принудительне вилучення та ін.); висунуто пропозиції щодо вдосконалення порядку організації та тактики отримання порівняльних зразків для експертного дослідження та рекомендацій щодо вирішення проблемних аспектів, що виникають в час їх отримання.

Ключові слова: порівняльні зразки, біологічні зразки, експертне дослідження, примусове вилучення; почеркознавче дослідження, експертиза звуко- та відеозаписів.

Підготовка порівняльного матеріалу для експертного дослідження залишається важливою і досить актуальною проблемою. Можливість проведення окремих видів судових експертиз, а також правильність висновків значною мірою залежать від обсягу і якості наданого порівняльного матеріалу для експертного дослідження. Відповідно, важливою є правильна, методично обґрунтована робота слідчого зі збирання порівняльного матеріалу.

Правила та порядок відібрання окремих зразків для експертного дослідження відображені у певних нормативно-правових актах та навчально-методичній літературі. Однак на сучасному етапі розвитку

експертних технологій, із розширенням можливостей державних експертних закладів різних міністерств, серед інших і МВС, на практиці виникають проблеми в частині застосування широкого обсягу спеціальних знань та нових методів під час відібрання зразків у ході проведення нових видів експертиз [1, с. 316].

У літературі криміналістичного та кримінально-процесуального спрямування проблеми одержання зразків для експертного дослідження розглядали В. О. Гавриков [2], Н. І. Долженко [3-5], В. А. Жбанков [6], В. Н. Калінін [7], С. Г. Качурін [8], Н. І. Клименко [9], А. П. Рижаков [10], М. Ф. Сокиран [11], В. В. Циркаль [12; 13], М. Г. Щербаковський [14] та інші вчені.

Аналіз праць названих та інших авторів із криміналістичних та процесуальних проблем отримання порівняльних зразків для експертного дослідження свідчить про їх надзвичайну актуальність, що має велике теоретичне і практичне значення, а надто в період стрімкого розвитку судової експертології. Проте значний блок питань щодо отримання порівняльних зразків для експертного дослідження, які виникли у зв'язку із набуттям чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК), не отримав розв'язання.

Основною метою пропонованої увазі статті є висвітлення та дослідження проблемних питань щодо процесуальної регламентації і тактики отримання порівняльних зразків для експертного дослідження;

викладення особливостей отримання окремих видів порівняльних зразків для експертного дослідження та способів, за допомогою яких зразки отримують (примусово вилучають тощо); надання пропозицій відносно вдосконалення порядку організації й тактики отримання порівняльних зразків для експертного дослідження та рекомендацій щодо розв'язання проблемних питань, які виникають під час їх отримання.

Видається логічним спочатку визначитися з термінологією. Так, у криміналістичній та процесуальній літературі, а також у нормативно-правових актах представлені нерівнозначні між собою поняття «одержання», «вилучення», «отримання» та «відібрання». На нашу думку, зразки, що існували раніше, вилучають ще до проведення процесуальної дії (вільні зразки); відбирають же зразки, спеціально створені для певної експертизи (експериментальні зразки). Поняття «одержання» за своїм змістом є набагато ширшим і охоплює дії слідчого як із вилучення, так і з відібрання зразків для експертного дослідження.

Бурхливий розвиток науки, впровадження її досягнень у виробництво має результатом постійне розширення видів сировини, напівфабрикатів та виробів, які нерідко стають речовими доказами і об'єктами експертного дослідження. На основі досягнень науки розширюється коло об'єктів порівняльного дослідження, виникають нові види судових експертиз (наприклад, вибухових пристроїв та речовин і продуктів пострілу; матеріалів і засобів відео-звукозапису; будівельно-технічна; транспортно-трасологічна; комп'ютерної техніки та програмних продуктів тощо). У зв'язку з цим ускладнюються прийоми вилучення й відібрання зразків, а також правила їх підготовки до експертного дослідження. Зростає необхідність у застосуванні спеціальних професійних знань та участі в означеній слідчій дії спеціалістів (криміналістів, товаровознавців, технологів, хіміків, біологів та ін.) під час одержання зразків [13, с. 127]. Втім, попри можливість вдатися до допомоги спеціалістів, виникають проблемні питання щодо процесуальної регламентації і тактики отримання

порівняльних зразків для експертного дослідження окремих об'єктів. На підставі узагальнення наукової літератури та судово-слідчої практики ми можемо обґрунтувати проблеми такого характеру:

1. Окремі питання щодо вилучення, відібрання, упакування і оформлення матеріалів, у їх числі різних зразків для почеркознавчої, трасологічної, балістичної, дактилоскопічної та інших видів судової експертизи, які проводяться в науково-дослідних інститутах та лабораторіях судової експертизи Міністерства юстиції і Міністерства внутрішніх справ, а також у бюро судово-медичної експертизи, викладені у відомчих інструкціях і методичних посібниках. Використання їх, певним чином, сприяє правильному вилученню або відібранню зразків відповідно в разі призначення криміналістичних, судово-медичних та деяких інших видів судової експертизи. Але ж усі ці відомчі акти видані ще до набуття чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 р.

Розглянемо, яким чином новий КПК регламентує порядок одержання зразків для експертного дослідження, та які практичні проблеми виникають у зв'язку з цим. Так, у статті 245 КПК зазначено, що в разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи їх відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертизу призначив слідчий суддя. У випадку, якщо проведення експертизи доручене судом, відібрання зразків для її проведення здійснює суд або за його дорученням залучений спеціаліст. Порядок відібрання зразків із речей і документів визначається згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів. Відібрання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК (щодо освідування). У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подане стороною захисту) здійснити відібрання біологічних зразків примусово.

З прийняттям нині чинного КПК з'явилася можливість негласного отримання зразків для порівняльного дослідження, що може бути здійснено лише у випадку, якщо їх отримання, відповідно до ст. 245 КПК, неможливе без завдання значної шкоди кримінальному провадженню, на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором. Повторне отримання зразків здійснюється відкрито, якщо втрачається необхідність зберігати таємницю щодо факту дослідження попередніх зразків, отриманих негласно.

Чинний КПК надав можливість стороні захисту ініціювати проведення експертизи та навіть звертатися до слідчого судді з клопотанням зобов'язати слідчого, прокурора здійснити відібрання біологічних зразків примусово. Видається, що законодавець описав ситуацію, коли у сторони захисту виникає необхідність отримання порівняльних біологічних зразків потерпілого, свідків та ін. для проведення судово-медичних та судово-біологічних досліджень. Виникає питання: яким чином сторона захисту може отримати порівняльні зразки від таких осіб, наприклад, для почеркознавчого дослідження (зразки почерку та підписів), якщо вони не бажають їх надавати? Закон не дає відповіді на це питання. Вважаємо за необхідне доповнити й уточнити КПК щодо порядку отримання порівняльних зразків для експертного дослідження (окрім біологічних зразків) стороною захисту, що звернулася за проведенням експертизи.

2. Підготовка порівняльного матеріалу для почеркознавчого дослідження залишається окремою, досить актуальною проблемою. Можливість розв'язання експертном-почеркознавцем постановлених питань по суті, а також правильність висновків багато в чому залежать від обсягу і якості наданого порівняльного матеріалу (вільних, умовно-вільних, експериментальних зразків почерку й підписів передбачуваного виконавця). До обов'язкових вимог щодо якості зразків належить безсумнівність походження зразків почерку та (або) підписів передбачуваного виконавця. Це доводиться шляхом

зіставлення вільних зразків почерку (підписів) зі зразками, виконаними тією самою особою за спеціальним завданням (експериментальних зразків); аналізу даних пред'явлення одних і тих самих документів різним особам; пред'явлення й огляду інших реквізитів документа [15, с. 271]. Але, знов-таки, законодавець та науковці не запропонували дієвих механізмів примусового відібрання зразків почерку.

2. На сучасному етапі розвитку судової експертизи звуко- та відеозаписів (так званої фоноскопичної експертизи) залишається актуальною і водночас дискусійною проблема отримання якісних зразків голосу й мовлення людини для проведення цієї експертизи.

На цей час в Україні існує три концептуальні позиції відносно відібрання експериментальних зразків для подальшого проведення ідентифікаційного дослідження особи за голосом і мовленням. Рекомендації щодо відібрання експертних зразків для проведення вказаного дослідження визначають якісні, кількісні та порівняльні критерії щодо фономатеріалів, отримуваних експериментальним шляхом. Їх викладено переважно в методичних рекомендаціях, клопотаннях судових експертів про надання додаткових зразків та інших відомчих документах експертних установ Міністерства юстиції України, Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України [16, с. 181].

Тож працівники експертних установ Міністерства юстиції України вважають, що остаточний результат ідентифікаційного дослідження особи за голосом і мовленням залежить від форми мовлення та зіставлення мови спілкування у зразку з досліджуваною фонограмою, від тривалості відсегментованого мовлення особи, яку потрібно ідентифікувати, відстані від мікрофона до джерела запису.

Експерти Служби безпеки України надають перевагу виду, формі мовлення та зіставлення мови спілкування, тракту запису в зразку з досліджуваною фонограмою, а також технічним параметрам запису.

В експертних підрозділах Міністерства внутрішніх справ України під час надання

консультаційної допомоги фахівці з кваліфікацією судового експерта за спеціальностями «ідентифікація диктора за фізичними параметрами усного мовлення» та «Лінгвістична експертиза усного мовлення» рекомендують ініціаторам ідентифікаційних досліджень людини за голосом і мовленням у процесі одержання зразків звертати увагу на вид, форму мовлення, зіставлення мови спілкування й тракту запису в зразку з досліджуваною фонограмою, на однотипність апаратури запису (або взагалі здійснювати запис зразка голосу та мовлення особи із застосуванням апаратури, на якій було зафіксовано досліджувані фонограми), а також запобігати навмисному спотворенню фономатеріалу особою, в якій відбирають ці зразки.

Тож беззаперечними є вимоги до якості, кількості та зіставлення експериментальних фономатеріалів із фономатеріалами досліджуваної фонограми. Надання пріоритету певній групі чинників пов'язане, передусім, із методичним, програмним і програмно-апаратним забезпеченням практики судових експертів. Проте відсутність цілковитої однаковості поглядів фахівців зі спеціальними знаннями в галузі дослідження голосу та мовлення людини не заперечує вагомості таких кількісних критеріїв для одержання зразка голосу та мовлення диктора як тривалість запису й тривалість відсегментованого матеріалу диктора, а також якісних критеріїв (технічні характеристики запису; відстань від мікрофона до джерела запису) та порівнювальних критеріїв (зіставлення мови спілкування у зразку з досліджуваною фонограмою, форма мовлення) [16, с. 181-182].

Насамкінець, зазначимо, що нами висвітлено лише деякі проблемні питання щодо процесуальної регламентації та тактики отримання порівняльних зразків для експертного дослідження. На наше переконання, потребують уточнення норми кримінального процесуального права щодо регламентації порядку отримання порівняльних зразків. Криміналістичні проблеми, які виникають під час отримання порівняльних зразків для проведення окремих видів експертиз, вимагають вирішення на рівні методичного забезпечення

відповідних досліджень, окремих наукових досліджень у криміналістичній науці та судовій експертизі. Надані пропозиції щодо їх розв'язання обов'язково повинні бути апробовані на практиці отримання зразків для експертного дослідження.

Література

1. Пиріг І. В. Одержання зразків для експертного дослідження на досудовому слідстві / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 316-323.
2. Гавриков В. А. Получение образцов для сравнительного исследования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гавриков Владимир Алексеевич. – М., 2004. – 171 с.
3. Долженко Н. И. Образцы для сравнительного исследования и тактика их получения : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Долженко Наталья Игоревна. – М., 2000. – 169 с.
4. Долженко Н. И. Образцы для сравнительного исследования и тактика получения экспериментальных образцов / Н. И. Долженко. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 112 с.
5. Долженко Н. И. Процессуальный порядок получения образцов для сравнительного исследования / Н. И. Долженко // Вестник криминалистики. – 2005. – №3. – С. 52-55.
6. Жбанков В. А. Образцы для сравнительного исследования в уголовном производстве : учебное пособие / В. А. Жбанков. – М., 1969. – 60 с.
7. Калинин В. Н. Понятие, сущность и процессуальная природа получения образцов для сравнительного исследования / В. Н. Калинин // Следователь. – 2004. – №2. – С. 39-42.
8. Качурін С. Г. Системи тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів / С. Г. Качурін // Право України. – 2007. – №7. – С. 82-86.
9. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 528 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена висвітленню та дослідженню проблемних питань процесуальної регламентації і тактики отримання порівняльних зразків для експертного дослідження; викладу особливостей отримання окремих видів порівняльних зразків для експертного дослідження та способів, за допомогою яких зразки отримують (примусове вилучення тощо); наданню пропозицій з удосконалення порядку організації й тактики отримання порівняльних зразків для експертного дослідження та рекомендацій щодо розв'язання проблемних питань, які виникають під час їх отримання.

SUMMARY

The article is devoted to the study and characteristics, issues of procedural regulations and tactics of a comparative samples for expert research, the presentation features of a particular type of comparative samples for expert research and the ways in which the samples are obtained (forced removal etc) for proposals to improve the order of and tactics of a comparative samples for expert research and recommendations for solving problems that arise when they are received.

10. Рыжаков А. П. Освидетельствование. Личный сыск. Следственный эксперимент. Получение образцов для сравнительного исследования : научно-практическое руководство / А. П. Рыжаков. – М. : Экзамен, 2007. – 319, [1] с. – (серия: Библиотека Юриста).

11. Сокиран М. Ф. Особливості взаємодії слідчого і спеціаліста при одержанні зразків для експертного дослідження / М. Ф. Сокиран // Актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : матеріали науково-практичної конференції (Київ, 2010 рік). – К., 2010. – С. 115-118.

12. Циркаль В. В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 // Циркаль В. В. – К., 1984. – 226 с.

13. Ціркаль В. В. Одержання деяких видів зразків для експертного дослідження з участю спеціалістів / В. В. Ціркаль // Право України. – 2003. – № 2 . – С. 127-130.

14. Щербаковський М. Г. Нормативне регулювання використання спеціальних знань у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / М. Г. Щербаковський, С. О. Торопов // Право і безпека. – 2012. – № 4 (46). – С. 209-213.

15. Сохранич Т. В. Значення якісного порівняльного матеріалу в судово-почеркознавчій експертизі / Т. В. Сохранич, В. Г. Абросимова // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – 2011. – № 11. – С. 271-277.

16. Горбач-Кудря І. А. Проблема отримання зразків для проведення ідентифікаційного дослідження особи за голосом і мовленням / І. А. Горбач-Кудря, В. В. Журавель // Криміналістичний вісник. – 2012. – № 1 (17). – С. 179-183.